

JAMOAT TRANSPORTIDA YO'L HAQI TO'LOV INTIZOMI MUAMMOLARI

Choriyev Abdullabek Abdivait o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada avtobus yo'l haqini to'lamaslik muammosining dolzarbligi, tadqiq qilish bosqichlari, iqtisodiy zararlari hamda rivojlangan mamlakatlar bu muammo bilan qanday kurashayotganligi tahlil qilindi bu muammo haqida xulosalar keltirildi*

KALIT SO'ZLAR: *Jamoat transporti, avtobus transporti, yo'l haqini to'lamaslik, fare evasion, to'lov intizomi, iqtisodiy zarar, transport tizimi, shahar infratuzilmasi, elektron to'lov tizimi, transport kartasi, mobil to'lov, nazorat mexanizmi, video kuzatuv, ijtimoiy adolat, transport iqtisodiyoti, rivojlangan mamlakatlar tajribasi, subsidiyalash, yo'lovchi xizmati sifati, jarima tizimi, zamonaviy texnologiyalar.*

Bugungi kunda jamoat transporti tizimi shahar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, yirik shaharlarda avtobus transporti aholining kundalik harakatlanishida muhim rol o'ynaydi. Ishga borish, ta'lim muassasalariga qatnash, savdo markazlari yoki boshqa manzillarga yetib borishda minglab insonlar har kuni avtobus xizmatlaridan foydalanadi. Shu sababli jamoat transporti tizimining samarali ishlashi nafaqat transport sohasi, balki butun shahar iqtisodiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Biroq ko'plab mamlakatlarda uchraydigan muammolardan biri — bu yo'lovchilarning avtobusda yo'l haqini to'lamasdan harakatlanishidir. Transport sohasida bu holat ko'pincha "fare evasion" deb ataladi. Oddiy ko'rinishiga qaramay, ushbu muammo transport tizimining iqtisodiy barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Chunki jamoat transportining asosiy daromad manbalaridan biri aynan yo'lovchilar tomonidan to'lanadigan yo'l haqidir.

Yo'l haqini to'lamaslik holatlari ko'payib borishi transport tashkilotlari uchun moliyaviy yo'qotishlarga olib keladi. Bu esa transport xizmatlarining sifatiga

ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, yangi avtobuslar xarid qilish, mavjud transport vositalarini ta'mirlash yoki xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash uchun yetarli mablag' yetishmay qoladi. Bundan tashqari, bu muammo ijtimoiy adolat masalasini ham keltirib chiqaradi. Chunki ayrim yo'lovchilar xizmatdan bepul foydalanayotgan bo'lsa, boshqalari esa o'z vaqtida to'lovni amalga oshirmoqda. Bu holat esa umumiy to'lov intizomining pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli jamoat transportida yo'l haqini to'lamaslik muammosini o'rganish va uni kamaytirish yo'llarini izlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Turli mamlakatlarda jamoat transporti tizimi qanday tashkil etilgani va yo'l haqini to'lamaslik muammosi qanchalik darajada ekanligi haqida statistik ma'lumotlar ham ko'rib chiqildi. Bu ma'lumotlar orqali muammoning iqtisodiy zararlarini aniqlash va baholash imkoniyati paydo bo'ldi. Tadqiqot davomida solishtirma tahlil usuli ham qo'llanildi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi o'rganilib, ularning transport tizimida qanday nazorat mexanizmlari mavjudligi tahlil qilindi. Xususan, Yevropa davlatlari, AQSh va Yaponiya kabi mamlakatlarda jamoat transportida qanday to'lov tizimlari qo'llanilayotgani ko'rib chiqildi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalarning transport tizimidagi roli ham alohida e'tiborga olindi. Elektron to'lov tizimlari, transport kartalari, mobil ilovalar va nazorat texnologiyalari jamoat transporti samaradorligini oshirishda qanday yordam berayotgani o'rganildi.

Jamoat transportida yo'l haqini to'lamaslik transport tizimiga sezilarli iqtisodiy zarar yetkazadi. Ayrim mamlakatlarda bu yo'qotishlar millionlab dollarni tashkil qilishi mumkin. Transport kompaniyalari uchun yo'lovchi to'lovlari muhim daromad manbasi hisoblanadi. Shu sababli to'lovdan qochish holatlari ko'paysa, transport tashkilotlarining moliyaviy imkoniyatlari kamayadi.

Yevropaning ayrim yirik shaharlarida jamoat transporti daromadining 5–10 foizgacha qismi aynan yo'l haqini to'lamaslik sababli yo'qotilishi mumkinligi haqida ma'lumotlar mavjud. Bu esa transport kompaniyalari uchun katta iqtisodiy zarar hisoblanadi. Bunday yo'qotishlar natijasida transport xizmatlarining sifati pasayishi mumkin. Masalan, avtobuslar vaqtida ta'mirlanmasligi yoki yangi

transport vositalari xarid qilinmasligi ehtimoli ortadi. Natijada yo'lovchilar uchun xizmat sifati ham yomonlashadi.

Transport tizimidagi moliyaviy yo'qotishlar davlat byudjetiga ham ta'sir qilishi mumkin. Ko'plab mamlakatlarda jamoat transporti davlat tomonidan qisman subsidiyalanadi. Agar transport tashkilotlari daromad yetishmasligiga duch kelsa, ularni qo'llab-quvvatlash uchun davlat qo'shimcha mablag' ajratishga majbur bo'ladi.

Yo'l haqini to'lamaslik holatlari ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Chunki bu holat adolatsizlik hissini kuchaytiradi. To'lovni amalga oshirayotgan yo'lovchilar o'zlarini nohaqlik holatida his qilishi mumkin. Bu esa umumiy to'lov intizomining yanada pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Ko'plab rivojlangan mamlakatlar jamoat transportida yo'l haqini to'lamaslik muammosini kamaytirish uchun turli choralarni qo'llamoqda. Eng samarali usullardan biri — elektron to'lov tizimlarini joriy etishdir. Aksariyat Yevropa shaharlarida yo'lovchilar transport kartalari orqali to'lovni amalga oshiradi. Ushbu kartalar avtobusga kirishda maxsus qurilmalarga yaqinlashtiriladi va to'lov avtomatik tarzda amalga oshadi. Bu tizim nafaqat qulay, balki nazoratni ham ancha osonlashtiradi.

Yaponiyada esa jamoat transporti tizimi juda yuqori darajada avtomatlashtirilgan. Yo'lovchilar IC kartalar orqali to'lov qiladi va transport tizimi deyarli to'liq elektron nazorat asosida ishlaydi. Bu esa yo'l haqini to'lamaslik holatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. AQShning ayrim shaharlarida esa mobil ilovalar orqali to'lov tizimi joriy etilgan. Yo'lovchilar telefon orqali chipta sotib olib, uni avtobusda ko'rsatishlari mumkin. Bu usul ham to'lov jarayonini osonlashtiradi. Xitoy, Yaponiya, Koreya kabi ko'plab davlatlarda nazorat inspektorlari faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. Maxsus nazoratchilar jamoat transportida tekshiruv o'tkazib, yo'l haqini to'lamagan yo'lovchilarga jarima qo'llaydi. Jarimalarning mavjudligi esa yo'lovchilarni qoidalarga rioya qilishga undaydi. Ba'zi shaharlar esa video kuzatuv tizimlaridan foydalanmoqda. Zamonaviy avtobuslarda o'rnatilgan

kameralar transport ichidagi jarayonlarni nazorat qilish imkonini beradi. Bu nafaqat to'lov intizomini, balki xavfsizlikni ham ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, avtobus transportida yo'l haqini to'lamaslik muammosi jamoat transporti tizimining iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu muammo transport tashkilotlari daromadining kamayishiga va xizmat sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu muammoni hal qilishda zamonaviy texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Elektron to'lov tizimlari, transport kartalari, mobil ilovalar va nazorat mexanizmlari jamoat transportida to'lov intizomini oshirishga yordam beradi. Kelajakda jamoat transporti tizimini yanada samarali qilish uchun bunday texnologiyalarni keng joriy etish muhim hisoblanadi. Shuningdek, yo'lovchilar orasida to'lov madaniyatini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.

BIBLIOGRAFIYA

1. Akbarova S., & Abdumajidxojayeva G., (2025). RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'SISH SUR'ATLARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI STATISTIK BAHOLASH. Vol.1 No.8 (2025) Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar jurnali.
2. Rajabova O., & Sattorov N., (2025). SHAHAR TRANSPORT TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH VA AQLLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH ASOSIDA MULTIMODEL TIZIMNI RIVOJLANTIRISH. Vol. 1 No. 4 (2025): "Qurilish va arxitektura sohasidagi innovatsion g'oyalar, integratsiya va tejamkorlik" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 1-QISM.
3. Rustamova G. (2025). YO'NALISHLI AVTOBUSLAR HARAKATIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR. Vol.1 No.3 (2025) Ta'lim tarbiya va innovatsiyalar jurnali.